

СВЕТЛОЗАР ЖЕКОВ

*Директор на НЦК
при Министерство на културата на Р България*

КАК ДА ОПАЗИМ БЪЛГАРСКАТА КНИЖНИНА

Още в началото искам да направя уточнението, че тема на краткото ми изложение е българската книжнина, а не българската книга. На професионалистите е ясно, че едното понятие включва в съдържанието си другото и че то е много по-широко от книгоиздаването, книгоразпространението и библиотечното дело. Българската книжнина е съизмерима с националното ни самосъзнание, с историческата ни памет, с националната и европейската ни идентичности. Ние, българите, сме дали на славянския свят писмеността, родила безсмъртни творения, без които е немислима световната културна съкровищница. Именно това съзнание, че написаното ще преживее и огъня и меча, и природните, и политическите катаклизми, че то е посланието към бъдещето, без което не би съществувало триединството на времевия поток в националния ни календар, е една от главните причини българският род и българската нация да оцелеят през вековете. Просветена Европа винаги е знаела, че България е неразривна и важна част от нея. На исторически важен кръстопът на различни култури, България през вековете е отстоявала европейските критерии на съвременната цивилизация. И ако в пост-тоталитарното настояще българската култура изпадна в "задънена улица" поради разрушаването на централизирания ѝ модел и липсата на изградена нова система на самоосъществяването ѝ, то това не означава, че културата на България е колабирала. Колабирала е чиновническата система на нейния жив и силен организъм, който ще преболедува и тази поредна детска болест в зрелите си години.

Но да се върна на темата – българската книжнина. Без нея не би имало България, но не би имало и Европа, такава, каквата я познаваме днес. Реформата, за която всички говорят и малцина разбират, е намирането на ефикасно лекарство срещу придобитото през изминалите четиридесет и пет години заболяване.

В интервю за в-к "Демокрация" на въпрос дали вижда истински, не само на думи, интерес в Съвета на Европа към проблемите на българската културна политика, г-жа Вера Болто отговаря с известната поговорка "Помогни си сам, за да ти помогне и Господ". Едва ли има по-справедлив отговор за една култура с вековни традиции, каквата е българската. И едва ли има човек в тази зала, който да не е убеден, че нашите проблеми може най-добре да решим самите ние. Но след седем години лутане, позакъснялото ни интегриране в европейските структури, в това число и в културните, се нуждае от непрекъснат и разширяващ се диалог. Той е полезен и за двете страни. Що се отнася до истинския интерес на Съвета на Европа към културната политика на България, той определено съществува. Едно от доказателствата за това е съвместният проект на Съвета на Европа и Националния център за книгата за информационното осигуряване на българския книжен сектор чиито първи плодове вече са налице и са повече от окуражителни. Тук е мястото да благодаря лично на г-жа Вера Болто, на г-н Джузепе Витиело и на г-н Инго-Ерик М. Шмит Браул, консултант на програмата "Книги и архиви",

без чието активно съдействие, финансова и методическа подкрепа, първият български Books In Print каталог в две издания – печатно и CD-ROM, нямаше да бъде факт.

Започнах с цитираната от г-жа Болто поговорка и по още една причина – книгоиздаването в България си помогна само. То се разви въпреки отсъствието на каквато и да било политика в защита на българската книга, въпреки тежките данъци и въпреки, че българската книга бе изгонена от книжарниците, за да митарства по уличните сергии. Книгоиздаването ни извървя своя стръмен път към пазарните принципи без държавна намеса и днес, можем да кажем, че това е сферата, която не се нуждае от сериозна реформа. Но не може да се каже същото за целия книжен сектор. Там има много натрупани нерешени проблеми и - уви! - създаващи се нови. Но преди да ги предложат на вашето внимание, нека накратко се върнем към корените им.

В България, подобно на други източно-европейски страни, след отказа на държавата да бъде всичко, включително и "издател", книжният "бум" настъпи веднага след демократичните промени през 1989 година. Стремителният ръст на книгоиздаването, особено в сравнение с линеещите други сектори на икономиката, се дължеше на повишеното търсене, задоволяващо най-сетне изкуствено поддържания в продължение на десетилетия духовен глад на нацията. Само за няколко години новосъздадените частни издателства надхвърлиха 1000 и в условията на остра конкуренция буквално "погребяха" съществуващите няколко десетки държавни мастодонта. Практически частното книгоиздаване осигуряваше още през 1992-1993 г. над 90% от книжната продукция на страната. Връхна точка на пазарната крива беше 1993 г., през която бяха издадени, а вероятно и продадени, 55 милиона книги. За осем-милионното население на България, това наистина е издателски и книготърговски "бум". Но като че ли дотук свършва доброто от раздържавяването и децентрализацията в книжния сектор. От 55 млн. през 1993 общият брой на издадените книги през 1995 пада до 18 млн., а днес вече тираж от 2000 се счита от повечето издатели за рисков. Рязката крива нагоре от 1989 до 1993 и надолу от 1993 до 1997 има своето логично икономическо обяснение. Катастрофалното обедняване на българина в следствие на една престъпна политика, особено в началото на тази година, когато средната работна заплата достигаше едва няколко долара, изтича културните потребности на последното възможно място. Да не говорим за книгата, чиято цена стана непосилна дори за по-заможните сред бедните. Така, за разлика от други икономически сфери, книгоиздаването в България наистина отбеляза висок ръст през последните няколко години, но кризата удари първо него и книготърговията като области, които могат да се развият успешно само при нормална финансова осигуреност на обществото като цяло.

Днес, след първите успешни стъпки на правителството на ОДС и стартирането на реформата, включително и в областта на културата, книжният сектор на България пое глътка въздух – повишиха се доходите, повишиха се и възможностите на книгоиздаването и търговията с книги. Но това не означава, че колапсът е преодолян. Проведеният неотдавна Международен панаир на книгата показва, че духовният глад на българина не е намалял. За първи път от тоталитарно време насам пред входа на панаира си извиваха огромни опашки – не за хляб, а за книги. Но този факт, сам по себе си – положителен, говори

недвусмислено за един от най-големите проблеми в днешния ни книжен сектор. Панаирът остана като че ли единствената голяма книжарница, в която може да се видят, да се разгърнат и да се купят най-новите заглавия. Проблемът е в това, че в някогашните български книжарници днес се продава всичко друго, но не и книги. А нови книжарници има сравнително малко и те по правило са малки. Днес 90 % от търговията с книги се осъществява на улицата - новите заглавия се излагат за кратко време и търговците, неразполагащи със складова база, обикновено не рискуват с повече от няколко пакета. На всички в книжната верига е ясно, че липсата на нормални търговски площи води до постепенно намаляване на стокооборота и със сигурност в близко време ще предизвика криза в книгоиздаването. Без книжарници книгата няма живот или по-скоро уличното и съществуване застрашава живота и. В момента малкото останали държавни книготърговски предприятия – в т. ч. книжарници и складови бази – са тромави, лошо работещи главно поради липса на средства. Предстои тяхната приватизация. За съжаление на много хора, в това число и от висшите етажи на властта, не им е ясно, че това е последна възможност да се съхранят и малкото останали книжарници. В момента тези книготърговски предприятия са поделени между три министерства - на културата, на промишлеността и на търговията и услугите. НЦК предприе инициатива, наречена "Издатели за книжарниците", ръководен от идеята, че истински собственици на книготърговските обекти в този момент може да бъдат само те, защото са в състояние да запълнят и попълват празните им лавици с нови и нови заглавия. Срегнахме подкрепата на Асоциацията на българските книгоиздатели и на цялата книжна общност. Но засега искането на издателите книготърговските обекти да се приватизират само при условията на конкурс със задължително запазване предмета на дейност и мениджърска програма за оптимизирането му, срещна разбирането само на министър Московска. Съдбата на българската книга не може да бъде безразлична на никого, още по-малко на тези, от които тя пряко зависи. Затова се надяваме да срещнем разбиране и от министрите Божков и Василев и жизненоважният въпрос за връщането на книгата в нейните истински домове – книжарниците – най-после да бъде решен. Засегнах този въпрос, защото неколкратно в тази зала се повтаряше че Министерството на културата нямало ясни приоритети. Като отговор на това обвинение мога да заявя – това е един от основните приоритети в книжния сектор на сегашния етап, приоритет, обсъждан многократно от цялата общност и по който нямаме различия. Отделен е въпросът, че у нас всичко става бавно, че трябва да се извърви понякога отчайващо дълъг път, за да се прозрее очевидното. Лично за мен един от тревожните проблеми в новата културна политика е не в липсата на ясно дефинирани и отстоявани приоритети - такива има и разгорещените битки в медиите го доказват. Тревожи ме отсъствието на диалога между заинтересуваните публики, особено, когато се решават важни въпроси на законодателно ниво. Такъв е случаят с приетата наскоро поправка на Закона за ДДС, с която освободиха от ДДС българската художествена литература и научната – преводна и българска. Имаме поговорка – "вместо да изпишем вежди, да не извадим очи". Убеден съм, че няма български издател, който да се съгласи с въпросното деление - българска е всяка книга на български език - без значение дали е преведена или българският е майчин език на автора ѝ. Ако диалогът между издатели и законодатели се беше състоял, на последните щеше да им стане ясно, че книгоиздателите не биха искали подобни преференции за едни книги и по-тежка съдба – за други. Щеше да стане ясно, че вместо да се

дели книгата на българска и не, е по-добре да бъде намалена за цялата литература ставката от чудовищните 22% на нормалните 7-8%, както е в държавите, с които искаме да се интегрираме. Да не говорим, че това освобождаване на практика няма да направи тези книги нито по-евтини, нито по-достъпни за широката публика. А за всички е ясно, че един редуциран на 7 % ДДС за всички книги ще означава и по-лесната му събираемост и най-важното – възможността, която издателят ще има да повиши търговската отстъпка – а това е пазарната стъпка към завръщането на книгите в книжарниците.

Спрях се малко по-подробно на тези проблеми, защото за успеха на реформата е от изключително значение диалогът да се води преди решенията, а не да се започва след тях. Предстои ни да предложим проектозакон за развитие на културата. Нормално е да има много и различни мнения, особено, когато се върви по още неутъпкани пътеки. Също толкова нормално е желанието на една немалка част от заинтересуваните промените да бъдат малко и незначителни. И то не защото те са врагове на реформата, а защото най-трудно се променя изграденото съзнание. От този закон нямаше да има нужда, ако всичко беше наред в другите ни закони. Но в този труден преходен период за културата ни, той е като че ли единствената разумна нормативна алтернатива за по-бързото и ефикасно постигане целите на реформата – децентрализация, увеличаване самостоятелността на културните субекти, изграждане на пазарни отношения в културното пространство. Ако този закон обслужва само формите и начините на държавното субсидиране, той няма да изиграе важна роля за развитието на културата ни. За мен за времето на прехода е необходим закон, който да създаде механизмите, съдействащи да се изгради постепенно новата среда за развитие на културата. Държавата и занапред ще продължи да подпомага културата, но истински голямата и помощ може да бъде именно в съдействието за изграждането на тази нова среда. Културното пространство е съставено от няколко свързани помежду си, но доста различни в същността си сфери. Всяка от тях е извървяла различен път и има различни проблеми. Различни са и пътищата за решаването им. Ето защо културата не бива да бъде схващана като набор от дейности като леката промишленост или търговията например. Лостът на децентрализацията е обособяването на тези сфери около своите естествени центрове и създаването на собствени, съобразени със специфичните проблеми на всяко съсловие, програми за развитие. Създадените Национални центрове при Министерството на културата могат да служат в този период именно на една такава децентрализираща културното пространство политика, която едновременно с това да консолидира общността и да се отваря към все по-голямо нейно участие в решаването на проблемите. Това може да стане единствено при условие, че централите постепенно се отдръпват от центъра и придобиват по-голяма самостоятелност - в това число и икономическа. Постижимо е единствено, ако се създадат отделни парично-набирателни фондове за всяка една от сферите, тъй като на всички е ясно, че възможните алтернативни приходоизточници са различни, както са различни са пътищата за получаването на средства. Връщането към един централизиран фонд за всички изкуства и дейности на практика би застопорил реформата.

Една от големите беди в книжния сектор е, че при тази огромна по обем продукция през последните десетина години, в книжовната карта на България вече се забелязват сериозни бели полета. В нея отсъстват цели дялове от

литературното и културното наследство на България, следователно цели поколения вече израстват без системен досег с тях и въздействието им. Това са литературната класика, класиката за деца, философското, историческото и християнското наследство, паметниците на културата. Разбира е във всеки дял има издадени книги, но липсват систематично издадени поредици или многотомни издания, които да се превърнат в национално-значим културен факт и които да служат на много поколения и в бъдеще. В тежката икономическа ситуация на прехода, когато пазарният механизъм загърбва всякакви по-значими културни проекти, единствена разумна алтернатива е създаването на НАЦИОНАЛЕН КНИЖОВЕН ФОНД – парично набирателен фонд, в който, освен държавната субсидия, се надяваме да привлечем и немалко средства от алтернативни източници. Целта ни е да финансираме крайния продукт, книгата, респективно поредиците, които библиотеките ще получават безплатно. Заглавията (от 1 до 3 бр.) ще бъдат доставяни на библиотеките, направили своята предварителна заявка по каталога. Така в началото се надяваме да постигнем най-малко четири цели:

- 1) Попълване на библиотечните фондове със стойностна литература;
- 2) Запълване на белите полета в българската книжнина, появили се през последните години поради пределната комерсиализация на сектора;
- 3) Възстановяване на приемствеността и традицията в усвояването на национално-значимите и световните духовни ценности;
- 4) Превръщане на библиотеките от пасивен потребител, разчитащ предимно на депозитите и даренията, в активен, а в бъдеще и платежоспособен клиент на издателите чрез VIP каталога.

Всяко начало е трудно и има нужда от разбиране и подкрепа. Книжната общност в днешна България е с ясно изразени и дефинирани пред обществеността приоритети. За първи път от шест години е ясна и политиката на Националния център за книгата, който от разпределително звено на държавната субсидия се превърна в генератор на идеи за преодоляване на проблемите в сектора и, вече мога да кажа, в консолидатор на съсловието. Това ми дава увереност, че извървеният път и натрупаният опит не са били излишни. Но се страхувам да не останат напразни, ако най-после не се разбере от всички по веригата, че волята за промяна е част от волята да не пречиш, там където не можеш да помогнеш.

Семинар за състоянието на българската книжна политика с участието на представители на Съвета на Европа, София, 1998 г.